

Sevinc Ağadin qızı Bağirova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

ORİYENTAL ROMANTİZMİN XIX ƏSR RUS ƏDƏBİYYATINDA VƏ İCTİMAİ FİKRİNDƏ TƏZAHÜR FORMALARI

Açar sözlər: *oriyentalizm, Şərq, islam, rus ədəbiyyatı, rus romantizmi, ictimai fikir*

Key words: *Orientalism, East, Islam, Russian literature, Russian romanticism, public opinion*

Ключевые слова: *ориентализм, Восток, ислам, русская литература, русский романтизм, общественное мнение*

Rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı əsrlər boyu müxtəlif mədəni-dini sistemlərlə, ilk növbədə Şərq-islam dini anlayışlarla sıx bağlı olmuşdur. Buna görə də, rus mədəniyyəti və əxlaqında xristian dəyərli həlləedici rol oynamasına baxmayaraq milli şüurun formalaşmasında Şərq mədəniyyətinə xas fəlsəfi-estetik və sosial dəyərlər əhəmiyyətli rol oynamışdır. Şərq dünyagörüşü, əxlaq və mədəniyyətinin, o cümlədən klassik ədəbiyyatının mənəvi əsasını islam təşkil etdiyindən, rus ictimai fikri və ədəbiyyatında islama maraq, islam dəyərlərinin mənimsənilməsi təbii proses idi.

Lakin, islam Şərqdə yaranmış və Şərq təfəkkürünə, mənəviyyatına, mədəniyyətinə dərinlən sirayət etmiş din idi. Rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı, o cümlədən romantik ədəbiyyatı isə xristianlıq zəminində təşəkkül tapmışdı. Rus ədəbiyyatının sonrakı dövrlərində də xristian-pravoslav dəyərləri əsas mənəvi-ideoloji mənbələrdən idi və olmaqda da davam edir. Buna görə də belə fərqli sistemlərin – xristian-pravoslav və islam meyarlarının rus ədəbiyyatında yaxınlaşması, bəzi hallarda qovuşması və aparıcı mövzu və ilham mənbəyinə çevrilməsi olduqca maraqlı faktdır. Lakin, fərqliliklərə baxmayaraq əsaslı məsələlərdə çox zaman yaxınlıq, bəzən isə həтта ortaq olan məqamlar vardır.

Rus mütəfəkkiri P.Y.Çaadayev bu haqda yazırdı: “Monoteist din yaratmış bəzi qədim yəhudi peyğəmbərlərinin adı kimi Məhəmmədin adını haqlı olaraq son məqamında həqiqətin obyektiv dərkinə can atan müdriklərə aid etmək lazımdır. Və gələcəkdə də bəşəriyyət Məhəmmədə insan nəslini xilas məqsədi ali müdrikliyin gerçəkləşməsinə hamıdan çox dəstək olmuş ali müqəddəs varlıq kimi baxacaq” [1, c.396-397]. P.Y.Çaadayevin mülahizələri belə bir həqiqəti – dinlərarası əlaqə və vəhdəti bir daha təsdiqləyir: “İslam – ümumi Qanunun ən gözəl təzahürlərindəndir. Əks düşüncə xristianlığın islama dərk olunmamasını göstərir”. Rus filosofu və ədibi düşüncələrini davam etdirərək qeyd edir: “...Quranda demək olar ki, elə bir hissə yoxdur ki, orada İsa Məsihin moizələrindən danışılmasın. Axı bütövlükdə islam – yeni dinin yaranması ilə Şərqdə başlanan dini axtarışların nəticəsi idi. Bu, sanki xristianlıqdan doğmayan o hadisələrdəndir ki, əslində ondan qaynaqlanırlar” [1, c.429-430]. Təbii ki, sonuncu səmavi din olan islam özündən əvvəlki ilahi kitabları və dəyərləri qəbul edir, ancaq yeni bir inanc kimi ilahi həqiqətə yaxınlığı ilə onlardan həm də fərqlənir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, P.Y.Çaadayev kimi mütəfəkkirlərin Qurani-Kərim, islam, Məhəmməd Peyğəmbər haqqında belə düşüncələri rus ictimai fikrində islam-xristianlıq kolliziyasını aradan qaldırmağa, islama marağın güclənməsinə təkan verirdi.

P.Y.Çaadayevin bu kimi fəlsəfi-ideoloji mülahizələri, dinlərarası bağlılığın qabardılması rus tarixinin faktları, ilk növbədə Rusiyanın Qafqaz, Orta Asiya, Volqaboyu və Sibir tatarları ilə sıx əlaqələri və bu əlaqələrin mədəniyyətdə, dildə, ədəbiyyatda təzahürləri ilə də təsbitlənirdi.

Rus ədiblərinin yaradıcılığında qədim türklərlə, xüsusən tatarlara, azərbaycanlılara və digər müsəlman xalqlarına və onlarla əlaqələrə fərqli münasibət gözə çarpır. Rusların monqol-tatarlarla münasibətləri “İqor alayı haqqında dastan”da mühüm yer tutur. Bu məsələlər rus elmi və ədəbi fikrində də geniş yer tutmuş və araşdırılmışdır. A.N.Kononov, V.N.Tatişev, N.M.Karamzin, S.M.Solovyov, V.O.Klyuçevski, Q.V.Vernadski, N.S.Trubetskoy, P.N.Savitski, N.I.Kostomarov, L.N.Qumilyov və başqa alimlər Qədim Rusiyanın mədəniyyət və ədəbiyyatında türk elementi haqqında fikir söyləmiş, tədqiqat aparmışlar. Avrasiyaçılıq hərəkatında da bu mövzu əsas mövzulardan olmuşdur. Bu məsələ filoloqları, şair və yazıçıları, eləcə də tarixçiləri, coğrafiyaçıları, ilahiyyatçıları, kulturoloqları cəlb etmişdir.

Şərq və Qərb, islam və xristianlıq arasında müxtəlif səpgili müqayisələr çox erkən dövrlərdən başlasa da, rus filologiyasında XIX əsrin əvvəllərindən xüsusi siqlət və dərinlik qazanmağa başlamışdır. 1821-ci ildə ilahiyyatçı dairələrdə də yaxşı tanınan şərqşünas Mixail Bobrovski Vilen Universitetində elmi müzakirələrdə “Ərəb kitab dilinə və bu xalqın ədəbiyyatına tarixi-ədəbi baxış” adlı məruzə ilə çıxış etmişdir. Dissertasiya işimizdə bu çıxış bizi özlüyündə elmi dəyərinə görə deyil, ərəb ədəbiyyatı əsasında Qurani-Kərim ayələrini və İncilin müqayisəsinə görə cəlb edir. M.Bobrovski tarixi faktlara və müşahidələrinə əsaslanaraq yazır ki,

VIII əsrdən XI əsrə qədər Avropanı “tam cahilliyin “qatı zülməti” bürümüşdü”, “ilham pəriləri isə özünə ərəb xalqı arasında sığınacaq tapmışdı”. Məhz buna görə də ərəb filosofları “yunanlar və romalılarla şöhrət yarışına girmişdi”. Digər tərəfdən, müəllif Orta əsrlər ərəb dilinin öyrənilməsi zərurətini məhz İncil ekzegetikasının mənbəyinin öyrənilməsi baxımından əsaslandırır¹ [2]. M.Bobrovski belə bir qənaətə gəlir ki, Qurani və Şərq poeziyasının polisemiyasını öyrənməklə Şərq mentalitetinin xüsusiyyətlərini anlamaq və İncilə tamamilə başqa bucaqdan baxmaq olar. Mütəxəssislərin dediyi kimi, “belə məqalələrin məzmunu rus oriyental romantik bədii ədəbiyyatında Şərq mövzu və motivlərinin inkişafına, üslubi və sintaktik ifadəsinə nəzərəcarpacaq qədər təsir etdi” [3, c.45].

Həqiqətən də bir çox rus romantik yazıçıları romantizmin ilk mərhələlərindən İncilə müraciət edərək milli və ümumbəşəri dəyərlərin kökünü, həyatın mənasını, ideal haqqında düşüncələrini məhz burada axtarırdılar. Lakin romantizmin bəşəri mahiyyəti, cəhanşümul mətləblərə yönəlməsi, adiliklərdən uzaqlaşaraq ülviyyətə can atması nəticəsində onun dini-fəlsəfi dairəsi genişləndi. Eyni zamanda rus romantikləri Avropa və o cümlədən Rusiyanın adı, ənənəvi, tanış həyat tərzini qəbul etmir və alternativ kimi Qafqazın, Şərqə xas məchulluq və ekzotikada axtarırdılar. Şərq ruhunun, mentallığının əsası isə islam dini, Qurani-Kərim hikməti idi. Rus romantiklərinin islama marağı həm də bundan qaynaqlanırdı.

Beləliklə, erkən dövrlərdən mövcud olan rus-slavyan əlaqələri rus xalqının mədəniyyətinə ciddi təsir göstərmişdir və “türk xalqlarının və etnoslarının rus superetnosunun formalaşmasında və qədim rus cəmiyyətinin inkişafında türk xalqlarının və etnoslarının xüsusi rolu inkar edilmir” [4, s.17-18]. Lakin qədim və Orta əsrlər dövründə rus ədiblərini Şərqə, müsəlmanlara olan marağı əsasən ekzotik aləmə maraq səviyyəsində idi, bir çox hallarda isə, “bizlər və yadlar” kolliziyası şəklində gerçəkləşirdi.

Təbii ki, XIX yüzilliyə qədər rus ədəbiyyatında ümumilikdə, o cümlədən Şərqə, münasibətdə romantik dünyagörüşü haqqında danışmaq mümkün deyil. Romantizm rus ədəbiyyatında ədəbi məktəb kimi XIX əsrin əvvəllərindən meydana çıxır və məhz bu mərhələdən də Şərq aləminə romantizm dünyagörüşünə uyğun konseptual ədəbi-fəlsəfi münasibət formalaşır. Lakin rus romantik oriyentalizmində ədəbi prosesin əvvəlki dövrlərinə xas oriyental motivlərin rolu da danılmazdır. Hələ XII-XIV əsrlərdə bəzi mətnlərdə qəhrəmanlıq pafosu və Şərq ekzotikasının yaratdığı romantik çalar duyulur. Rusiya tarixən Şərq xalqları, Qafqaz, Krım, Osmanlı imperiyası, İranla təmasda olduğundan bu ərazilərə və xalqlara aid motivlər, o cümlədən, ən qədim vaxtlardan Şirvan, Şamaxı, Dərbənd folklorda, yazılı salnamələrdə xatırlanırdı. XV əsrdən başlayaraq isə Afanasi Nikitinin “Üç dəniz arxasına səyahət”, İvan Peresvetovun “Sultan Məhəmməd haqqında hekayət”, N.M.Karamzinin “Rus dövləti tarixi” kimi əsərləri, “Qazanın tarixi”, “Türklərin Çarqradı tutması haqqında povest”, “İvan Novosilsevin Türkiyəyə səfəri”, Fedot Kotovun, Vasili Monaxın səyahətnamələri, Şərq ədəbiyyatından tərcümələr də XIX əsr rus romantik və realist ədəbiyyatında Şərq mövzusunun və müsəlman mətninin formalaşmasında müəyyən rol oynayır. Qeyd edək ki, bu proses bir qədər başqa çalarda XVI əsrin sonu-XVII əsrin əvvəllərindən Avropa ictimai fikri və ədəbiyyatında da izlənməmişdir. Qərb maarifçiliyi və romantizmində yayılmış filoriyentalıq hərəkatı da rus romantik oriyentalizminə ciddi təsir etmişdir.

Rus ədəbiyyatı özü də estetik və ideoloji cəhətdən fərqli cərəyanlara, qərbçi, slavyanofil, asiyaçı, bir qədər sonra avrasiyaçı meyllərə ayrıldığından Şərqə münasibət də birmənalı deyildi. Cox vaxt müəllif mövqeyi, ədəbi cərəyan, hətta dövrün dəbi də bu münasibətə təsir edirdi. Orta əsrlər rus ədəbiyyatı ilk növbədə xristian-pravoslav ideologiyasına əsaslanırdı. Orta əsrlər ədəbi mətnləri ilahi mənalara ifadə edir, sakral (dini-kilsə) və ictimai-ədəbi sferaları birləşdirirdi. Ədəbiyyat daha çox dini mətləbləri ifadə edir, həyatda və yaradıcılıqda iman, saflıq kimi anlayışlar təbliğ olunurdu. Ədəbi mətnlərdə mücərrəd fəlsəfilik və müəyyən romantik pafos izlənilirdi. Pyotraqədərki sekulyar ədəbiyyatda hələ idrak, maarif, təbiət və insanın vəhdəti, təbii insan ideali kimi anlayışlar yox idi. Bütün bunlar rus maarifçi və romantik, müəyyən qədər realist ədəbiyyatında Avropa maarifçiliyinin, Rusonun “təbii insan” ideyasının təsiri ilə meydana çıxdı. Erkən Orta əsrlərdə rəsmi-kilsə məfkurəsi rus ictimai şüurunda pravoslavlıqdan kənar ideyaların yayılmasına meyli deyildi.

XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq maarifçi humanizm və bir qədər sonra romantizmin inkişafı nəticəsində digər mədəniyyətlərə xas motiv və simvolları özündə əks etdirən nümunələr rus ədəbiyyatına, mədəniyyət və incəsənətinə daxil oldu. Bu nümunələr alternativ sosial modellər və estetik idealları özündə təcəssüm edirdi. Romantizm geniş və çoxqatlı anlayış idi və maarifçiliklə bağlı olsa da, bir çox cəhətdən onun alternativini və inkarı kimi meydana çıxmışdı. Ədəbi cərəyan və yaradıcılıq metodu kimi gerçəklikdən uzaq ülvə ideala yönələn romantizm maarifçi idraka əsaslanan sivilizasiyanı, şəxsiyyəti əzən ictimai buxovları inkar edir, ideali irrasional və ekzotik aləmlərdə axtarırdı: “Romantizm bütün Avropa ölkələrinə yayılmış anti maarifçi hərəkatın zirvəsi kimi aşkarlandı... Tarixin reallığı idrak üçün əlçatmaz, irrasional və sirlərlə,

¹Ekzegetika – ilahiyyatın İncil mətnlərinin təfsiri ilə məşğul olan sahəsi

gözlənilməzliklərlə dolu, müasirlik isə - ilk növbədə insan təbiətinə və onun azadlığına düşmən oldu” [5, s.334]. Romantizm müasir sivilizasiyanın alternativini müxtəlif rəmzlərdə - ibtidai keçmişdə, ideal gələcəkdə, təbiətdə, ekzotik aləmlərdə, o cümlədən Şərqdə, rus romantik ədəbiyyatında isə ilk növbədə Qafqazda tapırdı. Romantizmə xas olan oriyentalizm ümumavropa filoriyentalizminin tərkib hissəsi olsa da, XVII-XVIII əsrlərdəki, eləcə də maarifçilikdəki oriyentalizmdən fərqlənirdi. Terminoloji mənada oriyentalizm dedikdə dünya mədəniyyətində Şərqə olan filoloji və bədii-estetik, kulturoloji marağı nəzərdə tutan İ.S.Braginski, F.Z.Kanunov, N.İ.Konrad, V.M.Jirmunski, A.S.Yanuşkeviç, N.B.Remorov, N.Y.Berkovski və başqaları filoriyentalizmin romantizmlə olan bağlılığından yazırdılar. Romantik ruhlu əsərlərdə hələ Orta əsrlərdən izlənen Şərq mövzusu XIX əsrin ilk onilliklərində rus ədəbiyyatında aparıcı mövzulardan birinə çevrilir. Rus ədiblərinin Qafqazla tanışlığı Şərq və islam mövzusunı xüsusilə aktuallaşdırır. Beləliklə, rus ədəbiyyatında böyük təkamül yolu keçmiş Şərq və islam mövzusu romantizmdə konseptual səciyyə qazanır. Tədqiqatçı Q.Danilçenko qeyd edir ki, “Filoriyentalizm həm də rus maarifçiliyinin tərkib hissəsi idi. Rusiyanın Şərqlə əlaqələri Qərbi Avropanın Asiya ilə əlaqələrinə nisbətən daha müstəqim və üzvi idi. Bu, hələ Şərq mövzusunda yazılan ilk rus əsərlərində (məsələn Daniil Zatoçkin, Stefan Novqorods) duyulurdu. Bu əsərlərdə Şərq xalqlarına qarşı aqressiv və etinasız münasibət yox idi. XV əsrdə, Afanasi Nikitinin “Üç dəniz arxasına səyahət” əsərindən sonra, Rusiyada, xüsusən XV-XVII əsrlərdə Şərq ölkələri və xalqları haqqında məlumatın həcmi güclü şəkildə artdı” [6, c.17].

Filoriyentalizmin bir sıra təməl anlayışları var idi. Bunlardan əsaslarını qeyd edək. Filoriyentalizm ilk növbədə “məsum sadə (ibtidai, “vəhşi”) insan” ideyasını təsdiqləyir, avropalıların “məkr və zülmünə” qarşı ideallaşdırılmış və romantikləşdirilmiş “alıcınab hindliləri”, “müdrək türkləri”, sakit və taraz ərəbləri, döyüşkən və şücaətli hinduları qoyurdu. Rus romantik ədəbiyyatında müasir sivilizasiyanın naqisliyinə qarşı qoyulan bu obrazların başlıcası Qafqaz xalqlarının nümayəndələri idi. Qeyd edək ki, təmiz, saf, ilkin dəyərlərlə yaşayan sadə insanlarla burjua əxlaqının daşıyıcıları arasında bu təzad maarifçilikdə də mühüm yer tutub. Bu məsələdə varislik hiss olunurdu. Bu baxımdan Volterin yaradıcılığında romantik çalarlı oriyental motivləri (“Kandid”, “Sadələvh”, “Zadiq” kimi realist səpgili fəlsəfi povestlərin özünəməxsusluğu nəzərə alınmaqla), Moteskyönün “Fars məktubları”nı, eləcə də Puşkin, Lermontov, Bestujev-Marlinski yaradıcılığında romantizm və realizmin qovuşmasını qeyd etmək olar.

Digər tərəfdən, bu yazıçılar romantik ruhlu əsərlərində başqa ölkələrin realist təsvirini (deyə ki, Puşkinin “Ərzuruma səyahət”ində olduğu kimi) deyil, öz estetik-fəlsəfi ideallarını ifadə edirdilər və digər xalqların nümayəndələrinin, o cümlədən müsəlmanların obrazları məhz bu ideyaları bədii inikasına xidmət edirdi. Bu kimi fərqli obrazlar vasitəsilə bəzən cəmiyyətin naqislikləri aşkarlansa da, onlar mahiyyət etibarilə maarifçi və ya romantik idealları – bilik, idrak, savad, bərabərlik, azadlıq, təbilik və s. kimi ideyaların təbliğinə imkan verirdilər.

Qədim dövrdən başlayaraq XVII-XVIII əsrlərə qədər rus mədəniyyətində oriyentalizmin, o cümlədən islam aləmi ilə çoxşaxəli əlaqələrin Qərbdən fərqli mühüm xüsusiyyətini bir daha qeyd etmək istərdik: Rusiyanın qədim dövrlərdən Volqaboyu tatar dövlətləri – Qızıl Orda, Həştərxan, Qazan xanlıqları, Noqay Ordası, eləcə də Osmanlı, Kırım, Qafqaz, İranla siyasi, ticari, iqtisadi əlaqələri mövcud olmuşdur. Buna görə də Şərq motivləri yalnız folklorda deyil, sənədli-publisistik, agioqrafik və bədii ədəbiyyatda da rast gəlinir. Şərq ölkələri ilə intensiv münasibətlərin təsviri bir çox ədəbi-publisistik janrlarda ifadə olunmuşdur: “Bu dövlətlərin tarixi kontaktları, hərbi-siyasi və ticarət münasibətləri hərbi və tarixi hekayətlərdə, səyahətnamələrdə, səfərət povestlərində, rəsmi məlumat və məktublarda tam əksini tapmışdır. Səyahətnamə, səfər oçerkləri və səfərət povestləri kimi əsərlər xüsusi əhəmiyyət qazanmışdır. Bu əsərlərdə Moskva Rusiyanın Şərq ölkələri ilə ticari-iqtisadi və diplomatik əlaqələri ətraflı işıqlandırılırdı” [7, c.3].

Lakin bu mərhələyə aid əsərlərin böyük əksəriyyəti təsviri, müəyyən hallarda məlumat səciyyəli idi. Bir qədər sonra göstərəcəyimiz kimi, Qədim dövrdən XVIII əsrə qədər Şərqə, xüsusən, müsəlman ölkələrinə münasibətdə siyasi, ideoloji, dini motivlər və çalarlar Afanasi Nikitin, Peresvetov və başqalarının əsərlərində izlənsə də, bütövlükdə oriyentalizm konseptual ədəbi-estetik səviyyəyə yüksəlməmişdi. Bu proses rus ədəbiyyatında ilk dəfə məhz romantizmdə baş verir. XIX əsrin əvvəllərində bütövlükdə rus ictimai şəüurunda və ədəbiyyatında, o cümlədən Şərq aləminə olan münasibətdə köklü dəyişikliklər başlayır. Yeni meyillər ədəbiyyatda da özünü biruzə verirdi.

Romantizmdə xüsusilə füsət alan yeni yanaşmaların bir sıra səbəbləri vardır. Əvvəla, rus ədəbiyyatında romantik oriyentalizmin prinsipial yaradıcılıq amili və aparıcı mövzulardan birinə çevrilməsi yalnız siyasi-dövlətçilik maraqları, Rusiyanın xeyli hissəsinin ərazicə müsəlman ölkələri ilə əhatə olunması və tarixi təmasların dərinliyi ilə bağlı deyildi. Coğrafi yaxınlıq və dövlət maraqları Rusiya imperiyasının Şərqə doğru irəliləməsində güclü amil idi. Beynəlxalq Şərq məsələsinin aktuallaşması, Rusiyanın dövlət maraqlarının Şərqə doğru yönəlməsi və digər amillər bədii ədəbiyyata dərin təsir göstərirdi. Xüsusən, millətçi, slavyanofil,

klassisist yönümlü ədiblər imperiya maraqlarını vəsf edir, İstanbulun tutulması, imperiyanın yeni paytaxtına - Çarqrada çevrilməsi Balkanlardan Hindistana qədər pravoslav imperiyanın yaranması barədə əsərlər yazırdılar. Lakin rus romantizmində oriyentalizmin vüsətlənməsi və konseptual anlayışa çevrilməsi bu mövqedən yox, yeni ideal axtarışında olan bu ədəbi cərəyanın mahiyyətindən qaynaqlanırdı. Rus romantiklərinin Şərq mədəniyyətinə və xüsusən islam dininə müraciəti sivilizasiyalararası dialoqun və ədəbi əlaqələrin mühüm hadisələrindən və aktual elmi mövzulardan biri kimi dəyərləndirilməlidir.

XIX əsrin əvvəllərində rus romantizmində oriyentalizm kulturoloji ideyaya, nəzəri anlayışa və bədii rəmzə, sivilizasiyalararası məsələyə çevrilir. Təbii ki, bu fəlsəfi-estetik qavrayış mənşəcə maarifçilikdəki bəşəri sivilizasiya anlayışı ilə bağlı idi. Lakin, maarifçilər sivilizasiyanın gələcəyini qərbyönümlü maarif, idrak, bilikdə görürdülərsə, romantizm təxəyyüldə yaradılmış sosial, mənəvi ideala can atır və bunun təzahürünü qərbyönlü cəmiyyətdə deyil, ekzotik-təbii ölkələrdə, eləcə də islam aləmində, islam dəyərlərində görürdü. Qeyd edək ki, rus oriyental romantizmində sivilizasiya probleminin aktuallığını və səciyyəviliyini görkəmli alim N.İ.Konrad hələ 1960-cı illərdə “Şərq və Qərb” kitabında qeyd etmişdir [8].

İkincisi, Rusiyada Vətən müharibəsinin təsiri ilə Avropa dəyərlərinin daha dərinədən mənimsənilməsi və milli oyanışın güclənməsi, eyni zamanda ölkədə baş verən ictimai-siyasi proseslərdən doğan məyusluq romantik ideal axtarışlarına, o cümlədən romantiklərin bu idealın, təbii azadlığın məkanı kimi gördükləri Şərqə, xüsusən Qafqaza, yerli xalqların ilkin təbii dəyərlər üzərində qurulmuş, burjua çırkabına bulaşmamış saf həyat tərzinə, məişətinə, xarakterinə, dini inancına olan marağına güclü təkan verirdi. Bu dövrdə bir çox rus şair və yazıçıları (A.S.Puşkin, A.A.Bestujev-Marlinski, M.Y.Lermontov) Qafqaza şəxsi azadlıqlarını, yaradıcılıq potensialını təmin edən, imperiyanın rəsmi məfkurəsindən və senzuradan xilas edən məkan kimi də bağlanırdılar. Və beləliklə, romantiklər öz yaradıcılığında azadlıq ideallarını sətiraltı, rəmzi vasitələrlə ifadə edirdi.

Rus romantizmi geniş və rəngarəng cərəyan olub. Rus romantiklərinin bir çoxu inqilabi mövqedən çıxış edir və dekabrist hərəkətinə qoşulurdu. Digərləri isə təbii həyat konsepsiyasından çıxış edərək qurtuluşu patriarxal həyat tərzində görür və dini mistisizmə qapılırdılar. Məhz bu cür fikir və dünyagörüşü fərqliliyi romantizmin rəngarəngliyini təmin edirdi. Bu isə romantiklərin müraciət etdikləri təsviri vasitələrində fərqliliyinə gətirib çıxarırdı.

Üçüncüsü, XIX əsr rus romantizmi (o cümlədən romantik oriyentalizm) ədəbiyyatda psixologizmi gücləndirdi, Şərq xalqlarının nümayəndələrinin daxili aləminə, xarakterinə sirayət dərinləşdi. Bu dövrə qədər Şərq xalqlarının nümayəndələri müəyyən koloritə məxsus, lakin mücərrəd və ümumiləşmiş personajlar kimi təqdim edilir, fərd olaraq onların daxili aləmi təsvir olunmurdu. Buna görə də belə personajlar ictimai əlaqələrindən, tarixilikdən də məhrum olurdular. Məsələn, Q.R.Derjavinin, K.Batyuşkovun əsərləri əsasən ümumiləşmiş didaktik-tərbiyəvi mahiyyət daşıyır, Şərqin gerçək həyatı, fərdi və fərqli insan xarakterləri deyil, ümumiləşmiş şərqli obrazı təcəssüm olunurdu.

Şərqə fərqli, psixoloji, analitik və məhz Rusiya ictimaiyyətini narahat edən problemlər baxımından münasibət XIX əsrin əvvəllərində A.S.Puşkin, A.A.Bestujev-Marlinski və M.Y.Lermontov yaradıcılığında meydana çıxdı. Bu dövrdə rus romantikləri əsərlərində Şərq xalqlarının nümayəndələrinin fərdi psixologiyasına, mənəviyyətinə, dini inancına dərinədən dalmaq, həyat tərzini anlamaq, Rusiyanın sosial mühiti ilə müqayisə etmək və təbii ki, romantizm idealları prizmasından tərənnüm etmək əsas məsələyə çevrilir.

Beləliklə də rus ədəbiyyatında zəngin ənənələri olan islam və müsəlmanlar mövzusu, rus ədəbiyyatının tarixi “müsəlman mətni” özü də yeni mahiyyət qazanır, rus məfkurəsinin, ədəbi fikrinin üzvi tərkib hissəsinə çevrilir, özü ilə yeni motivlər və ideyalar, janr və üslub formaları gətirir.

Ədəbiyyat

1. Чаадаев П.Я. Полн. собр. соч. и избранные письма в двух томах. М.: Художественная литература, 1991, Т.1, 461 с.
2. Vicipedia.Ru
3. Зубко А. Архиерей Михаил Бобровский. О греко-унитской церкви в западном крае России. СПб, 1889, 153 с.
4. Джафаров Т.Г. Славяно-тюркские связи в литературе Древней Руси. Баку, БСУ, 2003, 285 с.
5. Литературный энциклопедический словарь. М., Советская энциклопедия, 1982, 533 с.
6. Данильченко Г.Д. Романтический ориентализм в русской литературе первой половины XIX века. Дисс. ... канд. филол. наук. Бишкек, 1999, 135 с.
7. Джафаров Т.Г. Тюркские элементы в русской литературе XV-XVII веков. Баку: Мутарджим, 2002, 135 с.

8. Тартаковский П.И. Русская поэзия 20-30-х годов и художественное наследие народов Востока. Ташкент: ФАН, 1977, 231 с.

Forms of realization of Oriental Romanticism in Russian Literature and Public Awareness

Summary

Despite the pivotal role of Christianity in Russian culture and morality, the philosophical-esthetic and social values inherent in eastern culture played an important role in the formation of Russian national identity.

Whereas Islam formed the spiritual basis of the Eastern worldview, morality and culture, as well as classical literature, interest in Islam in Russian public thought and literature, assimilation of Islamic values are considered as a natural process.

Attitude to the East from the point of view of various psychological, analytical and problems that concern the Russian public appeared at the beginning of the 19th century in the works of A.S. Pushkin, A.A. Bestuzhev-Marlinsky and M.Y. Lermontov.

During this period, the main idea in the works of Russian romantics was to plunge into individual psychology, morality, religious beliefs of the peoples of the East, understand their lifestyle, compare with the Russian social environment and, of course, look through the prism of romantic ideals.

Формы проявления ориентального романтизма в русской литературе XIX века и общественном сознании

Резюме

Несмотря на решающую роль христианства в русской культуре и нравственности, философско-эстетические и социальные ценности, присущие восточной культуре, сыграли важную роль в формировании русского национального самосознания. Поскольку ислам сформировал духовную основу восточного мировоззрения, нравственности и культуры, а также классической литературы, интерес к исламу в русском общественной мысли и литературе, ассимиляция исламских ценностей был естественным процессом.

Отношение к Востоку с точки зрения различных, психологических, аналитических и проблем, волнующих российскую публику, появилось в начале XIX века в работах А.С.Пушкина, А.А.Бестужева-Марлинского и М.Ю.Лермонтова. В этот период главной задачей в произведениях русских романтиков было погрузиться в индивидуальную психологию, нравственность, религиозные верования народов Востока, понять их образ жизни, сравнить с русской социальной средой и, конечно же, спеть сквозь призму романтических идеалов.

Rəyçi: dos. D.Hümbətova

Göndərilib: 20.06.2020

Qəbul edilib: 23.06.2020